

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS3752>

Number: 53 , p. 151-162, Winter II 2016

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayınlanma Tarihi / The Published Date

04.10.2016

31.12.2016

**TÜRK DİLİ VE ERMENİLER:
OSMANLI'NIN ERMENİ DİLBİLİMCİLERİ¹**
*TURKISH LANGUAGE AND ARMENIANS:
ARMENIAN LINGUISTS OF THE OTTOMAN EMPIRE*

*Yrd. Doç. Dr. Kasım Ertaş
Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Öz

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde yüzyıllar boyunca Türkler ile bir arada yaşamışlardır. Tarihsel süreç içerisinde bu bir arada yaşamın neticesi olarak iki toplum arasında birtakım sosyo-kültürel münasebetler gelişmiştir. Bunlardan birisi de dil alanında yaşanan etkileşimdir. Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermenilerin, 13. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde Türkçe ile ilgilenmiş ve bu sahada çok sayıda Türkçe eser meydana getirdiklerine şahit olunmaktadır. Türk dilini adeta kendi öz dilleri gibi benimseyen Ermeniler, bu alanda çok sayıda eser vermenin ötesinde sahasının öncüsü kabul edilen eserlere imza atarak Türk dilinin gelişimi noktasında önemli bir konumda yer almışlardır. Bu çalışmalar, hem Ermenilerin yönetim ile olumlu münasebetlerinin hem de toplumun kültürel hayatı içerisindeki konumlarının tespiti noktasında önemli verilerdir. Ayrıca Ermenilerin bu çalışmaları Türkler ile Ermeniler arasındaki köklü ilişkileri göstermesi bakımından da dik-kate değer veriler olarak görülebilir. Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk dilinin gelişimine katkı sunan çok sayıda Türkolog Ermeni yetişmiştir. Söz konusu Ermeni müelliflerin; Türk dilinin yanı sıra Ermenice, Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca gibi birçok dile de hâkim oldukları görülmektedir. Bu alanda önemli çalışmaları ortaya koyan söz konusu şahsiyetlerin tanınması ve Türk dilinin gelişimine sundukları katkının ortaya konulması gerektiğine inanıyoruz. Bu noktadan hareketle, bu çalışmamızda; Artin Handoğlu, Retyos Krikoryan, Bedros Keresteciyan, Bedros Zeki Garabedian ve Mihran Apikyan isimli Ermeni dilbilimcilerin hayatı, ilmi şahsiyetleri ve Türk diline sundukları katkı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Osmanlıca, Ermeniler, Osmanlı, Ermeni Dilbilimciler

Abstract

Armenians have lived together with Turks for centuries. As a result of this coexistence, socio-cultural relations have developed between the Armenians and Turks in the his-

¹ Bu makale, Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu'nda (26-27 Nisan 2016, Kırıkkale) sunulan tebliğin geliştirilmiş halidir.

torical process. One of them is the interaction seen in the language field. Armenians who have been intensely interested in Turkish since 13th century have created many Turkish works in this field. Besides producing many works in this field, The Armenians, who adopted the Turkish language as almost their own language, have created many works that are considered to be the pioneers of the field. These studies are important data in determining both the positive relationship of Armenians with the management and their place in the community's cultural life. During the Ottoman Empire era, many Armenian Turcologists were trained that have contributed to the development of the Turkish language. We believe in the recognition of these personalities who have produced these important studies in this field and the necessity to put forward the contribution they have offered to the development of the Turkish language. In this study; the lives, scientific personalities and the contribution to Turkish language by the Armenian linguists Artin Hindoğlu, Retyos Krikorian, Bedros Keresteciyan, Bedros Zeki Garabedian and Mihran Apikyan are discussed.

Keywords: Turkish language, Otoman Turkish, Armenians, Ottoman, Armenian Linguists

Giriş

Türkler ile Ermeniler arasındaki sosyo-kültürel münasebet çok uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda bu iki halkın tarihsel süreçteki münasebetleri maalesef bütün yönleriyle ele alınmamıştır. Yapılan çalışmalar, daha ziyade Türkler ile Ermeniler arasında 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde 'tehcir' ile sonuçlanan siyasi hadiseler etrafında yoğunlaşmıştır. Söz konusu dönemlerde Türkler ile Ermeniler arasında yaşanan trajik hadiseler, bu halklar arasındaki köklü ilişkilerin gölgede kalmasına sebep olmuştur. Ancak söz konusu siyasi hadiseler bir kenara bırakıldığında geçmişte Türkler ile Ermeniler arasında çok köklü ilişkilerin ve sosyo-kültürel etkileşimin söz konusu olduğu görülecektir. (Ertaş, 2015: 17-18) Türkler ile Ermeniler arasındaki bu etkileşim noktalarından biri de dil alanında yaşanmıştır. Anadolu'daki Ermeniler, 13. yüzyıldan itibaren Türkçe ile yoğun bir şekilde ilgilenmiş ve bu dilde şiirler yazmaya başlamışlardır. Ermeni aşık/şairler bu alanda çok sayıda eser ortaya koymuşlardır.² Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu coğrafyasında yaşayan Ermenilerin, muhtelif dallarda çok sayıda Türkçe eser telif ettiklerine şahit olunmaktadır. Bu yazarlar arasında Türk dili ala-

nında sahanın öncüsü sayılabilecek çalışmalara imza atan Türkolog Ermeniler de yetmişmiştir. Bu önemli çalışmalarını ortaya koyan şahsiyetlerin tanınması ve Türk dilinin gelişimine sundukları katkının ortaya konulması gerektiğine inanıyoruz. Bu çalışmaların, aynı zamanda Türkler ile Ermenilerin münasebetlerinin 1895-1915 yılları arasını kapsayan ve bu iki halk için oldukça çalkantılı olan siyasi bir dönemle sınırlı olmadığını, aksine iki halk arasındaki ilişkilerin köklü bir geçmişe sahip olduğu gerçeğinin anlaşılmasına da bir katkı sunacağına inanıyoruz. Bu düşünceden hareketle çalışmamızda, Artin Hindoğlu (1780-1840), Retyos Krikoryan (1819-1904), Bedros Keresteciyan (1840-1909), Bedros Zeki Garabedian (1871-1937) ve Mihran Apikyan (1855-1938) isimli Ermeni dilbilimcilerin³ hayatı, ilmi şahsiyetleri ve Türk diline sundukları katkıyı ele alacağız.⁴ Söz konusu müelliflerin Türk dili ile ilgili onlarca eseri bulunmaktadır. Bütün bu eserleri bir makale kapsamında

³ Türk diline katkı sunan Ermeni dilbilimcilerin sayısı bu zikrettiğimiz kişilerle sınırlı değildir. Biz sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki bölgelerde yaşayan birkaç dilbilimciyi esas aldık. Farklı zaman dilimi ve coğrafyalarda yaşayan bazı Ermeni dilbilimciler için bkz. Şimşek, 2014: 774-789.

⁴ Ermeniler ile ilgili yaptığımız çalışmalarda, Ermeni kültürü konusundaki derin bilgisinden istifade ettiğimiz ve bu çalışma özelinde bazı Ermenice eser isimlerinin Türkçeye tercüme edilmesi noktasında yardımlarını esirgemeyen Dr. Meline Anumyan'a teşekkürü borç bilirim.

² Geniş bilgi için bkz. Türkmen, 1992: 44-53; Pamukciyan, 2002: 28-29.

incelemek mümkün değildir. Ayrıca bu çalışmada ele alınan eserler de kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmayıp, eserler hakkında genel hatlarıyla bilgi verilerek alanındaki önemi -tespit edilebildiği kadarıyla- ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1-Artin Hindoğlu

Artin Hindoğlu, 1780 yılında Kütahya'da doğmuştur. Yaklaşık 1795 yılında İstanbul'a gelen Hindoğlu, burada on yıl kaldıktan sonra Venedik'e geçmiştir. 1812 yılına kadar San Lazzaro adasındaki Miğhitaristlere ait manastırda tahsil görmüştür. Burada Ermenicenin yanı sıra Batı dillerini de öğrenen Hindoğlu, 1817 veya 1818 yılında Viyana'ya geçmiştir. Burada Almancayı da öğrenerek 1824-1831 yılları arasında Viyana'da Türk lisanı müderrisi olarak görev yapan Artin Hindoğlu'nun güçlü bir Türkçeye⁵ sahip olduğu ifade edilmektedir. Hindoğlu, Viyana'daki müderrislik görevinden sonra aynı şehirde İmparatorluk Yüksek Mahkemesi'nde tercüman olarak görev yapmıştır. Venedik Miğhitaristler Akademisi üyesi olan Artin Hindoğlu'nun nerede vefat ettiği kesin olarak bilinmemekle beraber 1840 yılında Viyana'da vefat ettiği tahmin edilmektedir (Pamukciyan, 2003b: 73-74).

Artin Hindoğlu'nun yaptığı çalışmalara gelince; kaynaklarda, Hindoğlu'nun ilk çalışmasının Fransızca izahlı Türkçe öğreten bir kitap olduğu ifade edilmektedir. Ancak eserin adı, basıldığı yer ve baskı tarihi hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemektedir. Hindoğlu'nun bu çalışmasından sonra *Haza Kitab-ı Sarf ve Lügat-ı Türki/Theoretisch-praktische Türkische Sprachlehre für Deutsche*

isimli, Almanca izahlı Türkçe öğreten bir gramer kitabı 1829 yılında Viyana'da basılmıştır. Bunların yanı sıra izahlı *Deutsch-Armenische Sprachlehre* (Almanca-Ermenice Gramer) adlı Almanca öğreten bir kitabı da 1830 yılında Venedik'te Miğhitaristlere ait matbaada basılmıştır (Pamukciyan, 2003b: 73-74).

Artin Hindoğlu'nun Türk dili ile ilgili hazırlamış olduğu önemli iki eseri vardır. Bunlardan birincisi *Dictionnaire Abrege Français-Turc veya Hazine-i Lügat* isimli Fransızca-Türkçe sözlüktür. 1831 yılında Viyana'da basılan bu sözlük, modern anlamda kaleme alınan ilk Fransızca-Türkçe sözlük olarak kabul edilmektedir. Hindoğlu, bu sözlükten sonra, 1838 yılında Viyana'da *Hazine-i Lügat veya Dictionnaire Abrege Turc-Français* isimli Türkçe-Fransızca bir sözlük yayınlamıştır. Bu sözlüklerin yanı sıra Artin Hindoğlu'nun 1834 yılında Paris'te neşrettiği *Haza Kitab-ı Sarf-ı Türki / Grammaire Theorique Et Pratique de la Langue Turke, Telle Qu'elle Est Parlee a Constantinople (İstanbul'da Konuşulan Türk Dilinin Teorik ve Uygulamalı Dilbilgisi)* isimli bir gramer kitabı da bulunmaktadır.

2-Retyos Krikoryan

Heretik Hoca olarak da bilinen Ermeni dilbilimci Retyos Krikoryan'ın hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Kevork Pamukciyan'ın verdiği bilgilere göre; 1819 yılında dünyaya gelen Retyos Krikoryan, 1904 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Krikoryan'ın, Türkçenin grameri (1868) ve Arapçanın grameri (1892) üzerine yazılmış iki eseri bulunmaktadır. Müellifin ayrıca *Hülasatü's-Sarf*⁶ adlı Türkçe bir eseri bulunmaktadır. (Pamukciyan, 2003a: 285) Çalışmamız sırasında Pamukciyan'ın bahsettiği ilk iki eserin bilgisine herhangi bir yerde rastlamadık. Ancak *Hülasatü's-Sarf* isimli eser, Milli Kütüphane, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

⁵ Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kayseri, Konya ve Kastamonu gibi birçok Anadolu şehrinde, özellikle şehir merkezlerinde yaşayan Ermeniler, kendi dillerini neredeyse unutmuş, Türkçe konuşmaktaydılar. Dolayısıyla bu bölgelerde Türkçenin adeta Ermenilerin anadillerinin yerini almış olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Kevorkian& Paboudjian, 2013: 80,85; Simeon, 1999: 254-255,259; Dwight, 1854: 20-21; İhmalyan, 1989: 40; Tozer, 1881: 107.

⁶ Gazi Üniversitesi'nde 2008 yılında yapılan bir yüksek lisans tezi çerçevesinde eserin transkripsiyonu ve metin incelemesi yapılmıştır. Bkz. Öztürk, 2008.

ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphanesi başta olmak üzere Türkiye'deki birkaç kütüphanede mevcuttur. Osmanlıca kaleme alınan eser, 150 sayfa olup 1288 (1871) yılında İstanbul'da Tatyos Dividciyan Matbaası'nda basılmıştır. Eserin kapağında, '*Mekâtib-i sibyan için üslûb-ı merğub üzere te'lif olunmuş kavâid-i cedide-i sarfiyedir*' ibaresi yer almaktadır. Buradan eserin, sibyan mekteplerinde okuyan öğrenciler için kaleme alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Eserin başında da '*işbu sarf-ı cedid ibârât-ı Türkiye'de müsta'mel olan kelimât-ı Arabiyenin kavâid-i vücûh-ı sâiresini mübeyyindir*' denilerek eserin içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Dolayısıyla bu eser, sibyan mekteplerinde okuyan öğrenciler için Arapça dilbilgisi kurallarını derleyen bir ders kitabı olarak değerlendirilebilir.

3-Bedros Keresteciyan

Bedros Keresteciyan, 1840 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini İzmir'de Mesrobyan Mektebi'nde tamamlayan Keresteciyan, daha sonra eğitimine Paris ve Londra'da devam etmiştir. Fransızca ve İngilizce dışında Arapça ve Farsçayı da çok iyi bilen Keresteciyan, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk özel Türkçe gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval*'de⁷ başyazarlık yapmıştır. Ayrıca *Basiret* gazetesinde de yazıları neşredilmiştir. Bedros Keresteciyan, 1890 yılından vefat ettiği tarihe kadar Maliye Nezareti Tercüme ve Harici Muhaberat Kalemî müdürlüğü görevini yürütmüştür. Dilbilimci, gazeteci ve çevirmen olan Keresteciyan, 27 Şubat 1909 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir (Pamukciyan, 2003a: 270).

Bedros Keresteciyan'ın başlıca çalışması, Fransızca *Quelques Materiaux pour un Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque* (Türk Dilinin Bir Etimolojik Sözlüğü İçin Bazı Malzemeler) isimli, 1912 yılında Londra'da basılan sözlüktür. Türk dili açısından oldukça önemli olan bu eser, Türkçenin ilk etimolojik sözlüğü olarak kabul edilmektedir. (Pamukciyan, 2003a: 270). Eserin bu önemine rağmen

Keresteciyan, sözlüğünü isimlendirirken doğrudan 'etimoloji sözlüğü' demek yerine 'etimolojik sözlük için bazı malzemeler' ifadesini kullanarak mütevazı bir üslup tercih etmiştir. Keresteciyan'ın bu sözlüğü 1971 yılında Amsterdam'da tıpkıbasım olarak da yayınlanmıştır. Keresteciyan, Türkçenin etimolojik sözlüğünde kullandığı birçok kelimenin Arapça, Farsça, Ermenice, Latince, Rusça ve Sanskritçe gibi değişik dillerden de karşılığını vermektedir. Ayrıca sözlükte Fransızca, İtalyanca ve Grekçe'den Türkçeye geçen 'balon, balkon, bilet, pardon, Katolik, kozmetik, lamba' gibi bazı kelimelerin de kısa bir listesini vermektedir.⁸

Fuat Köprülü, *Türkiyat Mecmuası*'nda 'kitabiyat tenkidleri' kısmında '*Bedros Keresteciyan: Türkçenin İstikak Lügatı İçin Bazı Mevadd*' başlığıyla Bedros Keresteciyan'ın sözlüğünü ele alarak sözlük hakkındaki mülahazalarına yer vermiştir. Köprülü, Keresteciyan'ı, 'ilmî yeni usullere vakıf olmamak ve usul dairesinde yapılamayan bazı tetkikat' dolayısıyla eleştirse de, Türk dili üzerine yapılmış öncü bir çalışma niteliğinde olan sözlük hakkında "*Türk filolojisine ait mesâinin henüz bu kadar ibtidâi bulunduğu bir sırada lisanımızın istikâkına dair böyle bir eserin meydana çıkması bizim için pek şâyân-ı memnuniyettir.*" (Köprülü, 1925: 294) ifadelerini kullanmaktan da kendisini alamamaktadır. Köprülü'nün de ifade ettiği gibi Türk filolojisi hakkında ciddi bir çalışmanın olmadığı bir dönemde böyle bir eserin kaleme alınması, hem de Türk olmayan bir kişi tarafından yapılması, çalışmanın kusur ve eksikliklerinin bir kenara bırakılarak takdir edilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Bedros Keresteciyan'ın bu sözlüğün yanı sıra 1945 yılında Londra'da neşredilen *Etude philologique & lexicographique de 6000 mots et noms arméniens avec des comparaisons de 100.000 mots de 900 langues et des données historiques & géographiques* isimli Ermenicenin etimolojik sözlüğü de bulunmaktadır.

⁷ Gazete hakkında detaylı bilgi için bkz. Çakır, 2011: 495-497.

⁸ Liste için bkz. Keresteciyan, 1912: 341-355.

4-Bedros Zeki Garabedian

Bedos Zeki, 1871 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1890 yılında Üsküdar Berberyan Mektebi'nden mezun olan Garabedian, mezun olduğu Berberyan Mektebi başta olmak üzere İstanbul'daki bazı mekteplerde Osmanlıca muallimi olarak görev yapmıştır. 1896-1898 ve 1907-1909 yılları arasında Berberyan Mektebi'nin müdürlüğünü yürüten Garabedian, 1907'de kızlar için ve 1908'de de erkekler için Üsküdar'da Garabedian Mektebi'ni kurmuştur. 1893 yılında Şûrâ-yı Devlet⁹ yardımcı üyeliğine seçilen Garabedian, 1932 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan I. Türk Dil Kurultayı'na a'zâ olarak iştirak etmiştir. Bedros Zeki Garabedian, ardında çok sayıda eser bırakarak 1937 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Pamukciyan, 2003a: 222).

Bedros Zeki Garabedian'ın, eserlerinde künyesi genellikle; Bedros Karabet, B. Zeki veya sadece Zeki olarak geçmektedir. Bedros Zeki'nin eserlerinden bazıları şunlardır: *İlaveli Sarf-ı Osmani: Nazari ve Ameli, İlâveli Nevdeste Yahud Mufassal Münşeat-ı Cedide Muharrerat-ı Resmiye ve Gayr-ı Resmiye, Yeni Usul Resimli Türkçe Elifba, Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat, Türkçeden Ermeniceye Mükemmel Lügat* (Pamukciyan, 2003a: 222). Biz bu çalışmamızda Bedros Zeki'nin iki eseri üzerinde duracağız. Bunlardan birincisi; 1907 yılında İstanbul'da neşredilen *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat*, ikincisi ise; 1912 yılında yine İstanbul'da neşredilen *Türkçeden Ermeniceye Mükemmel Lügat* isimli eserleridir. Bedros Zeki, 1912 yılında yayınlanan Türkçe-Ermenice sözlüğün mukaddimesinde bu sözlüğü hazırlama gerekçesini zikrederken, daha önce hazırlanan *Ermeniceden Türkçeye Mükemmel Lügat*'ın umum tarafından takdir edildiğini ve Meşrutiyet'in ilanından sonra her taraftan 'Türkçeden Ermeniceye Mükemmel

Bir Lügat' yazması yönünde tavsiyeler geldiğini ifade etmektedir. Bedros Zeki, ayrıca sözlüğü daha önce hazırlamış olduğunu ve Meşrutiyet'ten önce sözlüğün basılması için teşebbüste bulunduğunu ancak muvaffak olamadığını da belirtmektedir. Müellif, Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan ortamda sözlüğün serbestçe basılmasının ancak mümkün olabileceğini sözlerine eklemektedir.

Bedros Zeki'nin hazırlamış olduğu bu sözlüklerin 2009 yılında Türk Dil Kurumu tarafından tıpkıbasımları yapılmıştır. Söz konusu sözlüğün basımı dolayısıyla basına demec veremeyen dönemin TDK Başkanı Şükrü Haluk Akalın, Ermeni dilcilerin Türk diline büyük emek verdiğini belirterek, Ermenilerin zengin bir kültür, sanat ve yayın hayatına sahip olduğunu da vurgulamıştır. (Hürriyet: 2015)

5-Mihran Apikyan

Türkçe, Arapça ve Farsça'ya olan vukufiyeti ile meşhur olan Mihran Apikyan, 1855 yılında Samatya'da dünyaya gelmiştir. 1872 yılında Samatya'daki Sahakyan Mektebi'nden mezun olan Apikyan, ertesi yıl mezun olduğu mektebe Türk lisanı hocası olarak tayin edilmiştir. 1873-1903 yılları arasında Bab-ı Seraskeri¹⁰ Tercüme Kalemî'nde görev yapan Apikyan, muhtelif nişanlarla taltif edilmiştir. Ayrıca 1873-1892 yılları arasında muhtelif Ermeni mekteplerinde Türkçe dersleri veren Apikyan, 1938 yılında İstanbul'da vefat etmiştir (Pamukciyan, 2003a: 25-26).

Türk edebi çevrelerinde Mihrî mahlasıyla tanınan Mihran Apikyan, Türk dilini öğretmek ve tanıtmak amacıyla otuz kadar eser neşretmiştir. Eserlerinin başında; resmi yazı örneklerini içeren, Türk ve Ermeni mekteplerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulan *Güldeste* isimli eseri gelmektedir. Apikyan'ın önemli eserleri arasında *Letâîf-i Âsâr, Mutavvel Sarf-ı Osmani, Tatbikat-ı Münşeat, Nutuklar*

⁹ Şûrâ-yı Devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yargı ve danışma organı olarak kurulan, 1940 yılında da adı Danıştay olarak değiştirilen meclistir. Geniş bilgi için bkz. Akyıldız, 2010: 236-239.

¹⁰ Osmanlı kara kuvvetlerinin en üst rütbedeki kumandanı olan seraskerin resmi makamı. Bkz. Özcan, 1991: 364.

Mecmuası, Hemyançe-yi Müntehabat-ı Zeban-ı Farsî, İksir-i Elifba-yı Osmani, Muhtasar Sarf-ı Osmani, Zübde-i Nahv-ı Osmani ve hukuka dair *Hülâsa-i Kavanin-i Osmaniye* gibi eserleri zikredilebilir (Pamukciyan, 2003a: 26). Apikyan'ın 1891 yılında *Ėndardzak Bararan Hayerenê-Tachkerên* (Ermenice-Türkçe Büyük Sözlük) isimli bir lügati İstanbul'da yayınlanmıştır. Eserin kapağında "Maarif Nezaret-i Celilesi'nin 636 numaralı ruhsatnamesiyle tab' olunmuştur" ibaresi yer almaktadır. Apikyan'ın bu eserinden bir yıl sonra, 1892 yılında 30 bin kelimele *Ėndardzak Bararan Tachkerên-Hayerên* (Türkçe-Ermenice Büyük Sözlük) isimli lügati yine İstanbul'da neşredilmiştir.

Türk diline dair oldukça hacimli bir külliyat telif eden Mihran Apikyan, eserlerinde genellikle Mihran Apikyan yerine Mihrî künyesini kullanmayı tercih etmiştir.

Sonuç

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde yüzyıllar boyunca devletin büyük bir tevaccüh ve hoşgörüsüne mazhar olmuş bir şekilde yaşamışlardır. Hiç şüphesiz devletin Ermenilere gösterdiği hoşgörü ve tevaccüh karşılıksız kalmamıştır. Ermeniler, devletin iktisadi ve idari yapısında önemli görevler üstlenmenin yanı sıra; toplumun kültürel hayatına da önemli katkılar sunmuşlardır. Türk dili ile 13. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde ilgilenmeye başlayan Ermeniler, çok sayıda Türkçe eser telif etmişlerdir. Daha da ötesi Ermenilerin Türk dili alanında sahanın öncüsü sayılan eserlere imza atmış olmaları bu alana sundukları katkı noktasında dikkate değer bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda; güçlü bir Türkçeye sahip olan ve yıllarca Viyana'da Türk dili müderrisi olarak görev yapan Artin Hindoğlu'nun, aynı zamanda modern anlamda kaleme alınan ilk Fransızca-Türkçe sözlüğün yazarı olması dikkate şayan bir husus olarak zikredilebilir. Bunun yanı sıra, Türkçenin ilk etimolojik sözlüğünü kaleme alan Bedros Keresteciyan'ın çalışması da bu çerçevede zikredilebilecek önemli eserler arasında yer almaktadır. Bedros Zeki Garabedian'ın Er-

menice-Türkçe ve Türkçe-Ermenice sözlükleri ise bu alanda önde gelen çalışmalar olarak görülmüş ve günümüze kadar önemlerini muhafaza etmişlerdir. Hatta söz konusu sözlüklerin basımları devletin resmi kurumu olan Türk Dil Kurumu tarafından yapılmıştır. Öte yandan Türk dilini öğretmek ve tanıtmak amacıyla otuz kadar eser neşreden Mihran Apikyan'ın Osmanlı döneminde, bazı eserlerinin Türk ve Ermeni mekteplerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş olması ayrıca zikredilmesi gereken bir husustur.

Çalışmamıza konu olarak seçtiğimiz Ermeni dilbilimcilerin, ortaya koydukları eserler; onların Türk dilinin yanı sıra Ermenice, Arapça, Farsça, Fransızca ve Almanca gibi birçok dile de hâkim olduklarını göstermektedir. Ayrıca Ermeni dilbilimcilerin bu çalışmaları, Ermenilerin Türk dilini kendi dilleri gibi benimseyip bu alanda yoğun bir çalışma yürüttüklerini göstermektedir. Söz konusu bu eserlerden bir kısmının, Türkler ile Ermeniler arasında siyasi problemlerin ve çatışmaların yaşandığı bir dönemde neşredilmiş olması ayrıca dikkate değer bir husus olarak zikredilmelidir. Bu noktada çalışmamızın, Türk dili uzmanlarının Ermeni dilbilimciler tarafından kaleme alınan eserlere dikkatlerini çekerek, söz konusu eserler üzerinde kapsamlı çalışmaların yapılması için atılan bir adım olmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, A. (2010). Şûrâ-yı Devlet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 39 (s. 236-239), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bedros Effendi Kerestedjian. (1912). *Quelques Matériaux pour un Dictionnaire Etymologique de la Langue Turque*, London: Luzac & Co.
- Bulut, S. (2014). İmlâ ve Telaffuz Sorununda Telefon ile İnternetin Rolü, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:7, Sayı:XVII, ss. 831-849.
- Çakır, H. (2011). Tercümân-ı Ahvâl, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40 (s. 495-497), İstanbul: Türkiye Diyanet

- Vakfı.
- Çarkçıyan, Y. Gamidas (2016). *Türk Devleti Hizmetindeki Ermeniler*, Köprü Kitapları, İstanbul.
- Dwight, H. G. O. (1854). *Christianity in Turkey: A Narrative of the Protestant Reformation in the Armenian Church*, London: James Nisbet & Co.
- Ergin, Muharrem (2003). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- Ertas, K. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- İhmalyan, V. (1989). *Bir Yaşam Öyküsü*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Kevorkian, Raymond H. & Paul B. Paboudjian. (2013). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, (Çev. Mayda Saris), İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Köprülüzade, M. F. (1925). *Bedros Keresteciyân: Türkçenin İştikak Lügatı İçin Bazı Mevadd*, *Türkiyat Mecmuası*, c. 1, s. 294-296.
- Özcan, A. (1991). Bâb-ı Seraskerî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 4 (s. 364), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürk, E. (2008). *Retyos Kirkoryan'ın Hulâsatu's-Sarf Adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Pamukciyan, K. (2003). *Biyografileriyle Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Pamukciyan, K. (2002). *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Pamukciyan, K. (2003). *Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Simeon, (1999). *Tarihte Ermeniler*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi.
- Şimşek, Y. (2014). Ermeni Asıllı Türk Dilcileri ve Bunların Çalışmalarına Genel Bir Bakış, *Yeni Türkiye*, sy. 60, s. 774-789.
- Tozer, H. F. (1881). *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London: Longsman, Green & Co.
- Türkmen, F. (1992). *Türk Halk Edebiyatının Ermeni Kültürüne Tesiri*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- <http://www.hurriyet.com.tr/sirada-ermenice-turkce-konusma-kilavuzu-var-14620032> (30.10.2015).

EKLER

*****

A - Aba

- A**, *ppr.* • a, e; اورزینه uzériné; دک dék. دکن déguin.
Abaissement, *m.* صارقمه sarketma; الجفلق duchuch; الجفلق alljaklek.
Abaisser, *v.a.* الجفلق alljaklatmak; صارقمه sarketmak; ايندرمك éndirmék.
Abalourdir, *v. a.* يوهنلتق yoghounlatmak.
Abandonné, ée, p. et a. وېرلش vé-rilmich; * چابقن tjapken; خوارده qhovarda.
Abandonner, *v. a.* واز كچك vaz guétjmék; ترك اتمك térk étmék; براقق berakmak; s' — *v. r.* تسليم اولق téslim olmak; * دوش اولق duch olmak.
Absourdir, *v. a.* شاشرقق chachertmak.
Abatage, *m.* اودون كسهه odoun késémé; حقي onoun hakke.
Abâtardir, *v. a.* جنسندن چقرمق djinsindén tjeqarmak; * بدتر djinsindén tjeqarmak; * بئتر bétér étmék; s' — *v. r.* بئتر بئتر bétér olmak.
Abat-faim, *m.* طوبويي doyouroudjou; fa بيوك ات اتمك fa béuyuk ét, ékmék partjase.
Abatis, *m.* دوكندي déukundu.

Aba - Abe

- Abattement**, *m.* * قرقلق kereklek.
Abatteur, *m.* يكهدي yekedje; اودون اوكتيبي odoun yaredje; اويونودجو éuyunudju.
Abattre, *v. a.* يقمق yekmak; بيه يéré vourmak; بچك bitjmék; اوزمك uzmék (déri); * قوتسزلندرمك kouvétsizléndirmék; s' — *v. r.* يكلق yekelmak; ياتمق yatmak; اوركمك urkmék.
Abattu, *ue, p. et a.* يقق yekek; * يورغن yorghoun; قرق kerek.
Abbaye, *f.* باشيلق rouhban bachelek.
Abbé, *m.* رهبان باشي rouhban bache.
Abc, *m.* الف جزى élif ba; الف جزى élif djuzu; مقدمه moukaddémé.
Abceder, *v. a.* ششيك chichmék.
Abcès, *m.* چبان tjeban.
Abdiquer, *v. a.* ترك اتمك térk étmék (bir mansoubou).
Abécédaire, *m. et a.* الف جزى élif djuzu.
Abeille, *f.* آري are; * لوقويجي قري okouyoudjou kare.
Abêtir, *v. a.* احمقلمق ahmaklatmak; s' — *v. r.* احمقلمق ahmaklanmak.

A

Resim-1: Artin Hindoğlu'nun *Dictionnaire Abrege Français-Turc veya Hazine-i Lügat* isimli Fransızca-Türkçe sözlüğünün birinci sayfası.

فهرست کتاب

صفیفة	صفیفة
	مقدمه ۰
۲۱ صیغهٔ مفعول	۳ حروف شمسیه و قریه و منفصله
۲۴ صیغهٔ اسم مکان و مصدر می	و متصله
۲۶ صیغهٔ اسم آلت	۴ حساب ایجد
۲۷ صیغهٔ تصغیر	۵ تنوین
۲۸ صیغهٔ منسوب	۶ جنم
۰۰ قاعدهٔ اولی	۰۰ شده
۲۹ قاعدهٔ ثانیه	۷ مد
۰۰ قاعدهٔ ثالثه	۰۰ همزه
۳۰ قاعدهٔ رابعه	۸ اصطلاحات صرفیه
۳۱ قاعدهٔ خامسه	۱۰ مصادر ثلاثیه
۳۲ قاعدهٔ سادسه	۱۵ ثلاثی مجرد صیغه‌ری
۰۰ قاعدهٔ سابعه	۰۰ تقسیم کیفیت باخود جنس
۳۳ صیغهٔ مبالغهٔ فاعل	۱۶ مؤنث اوج قسمهٔ منقسم اولود
۳۴ صیغهٔ تفضیل	۰۰ قسم اول مؤنث حقیقی
۰۰ صیغهٔ مذکورہ نك امثلهٔ	۱۷ قسم ثانی مؤنث لفظی
مطرده سی	۱۸ قسم ثالث مؤنث سماعی
۰۰ صیغ مذکورہ نك علی الترتیب	۰۰ تقسیم کیت
اجالی	۱۹ صیغهٔ فاعل
۳۵ حروف هجاء اوزرینه ترتیب	۰۰ صیغهٔ مذکورہ نك امثلهٔ
اولتان مصادر ثلاثیه	مطرده سی

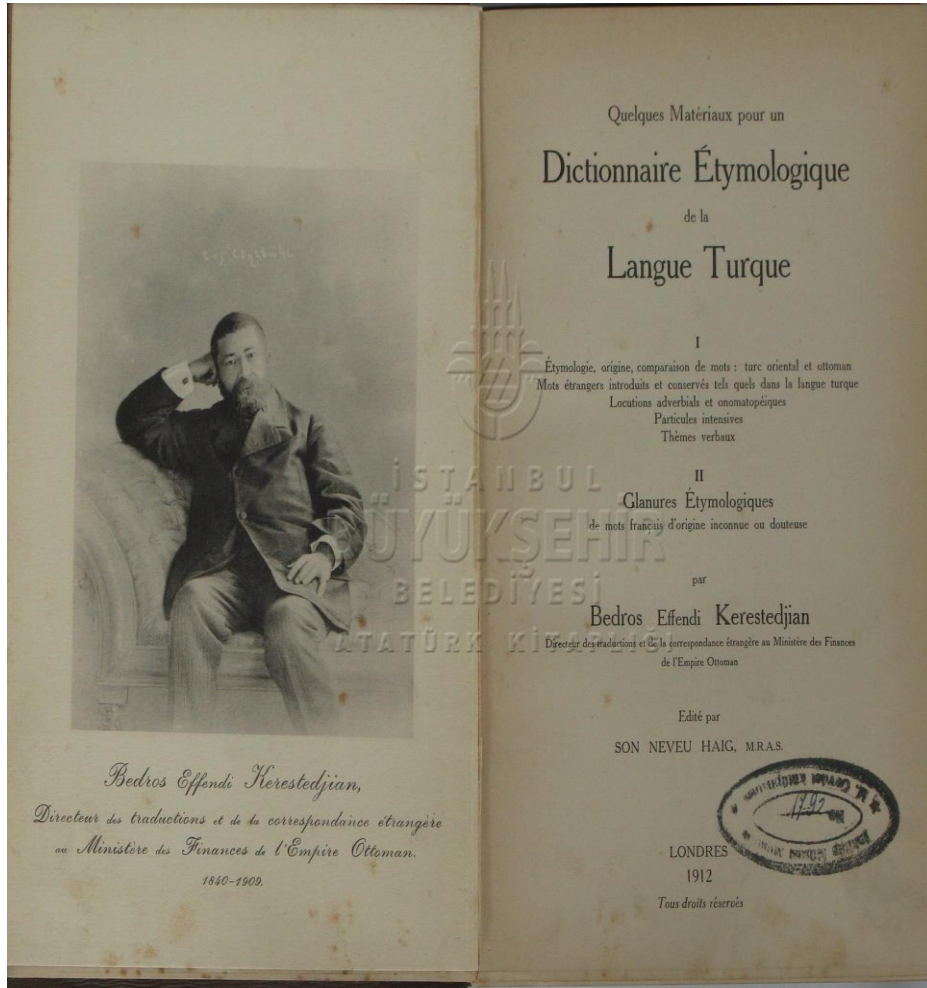
15570

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
KÜTÜPHANESİ

Atatürk Üniversitesi
Kütüphanesi

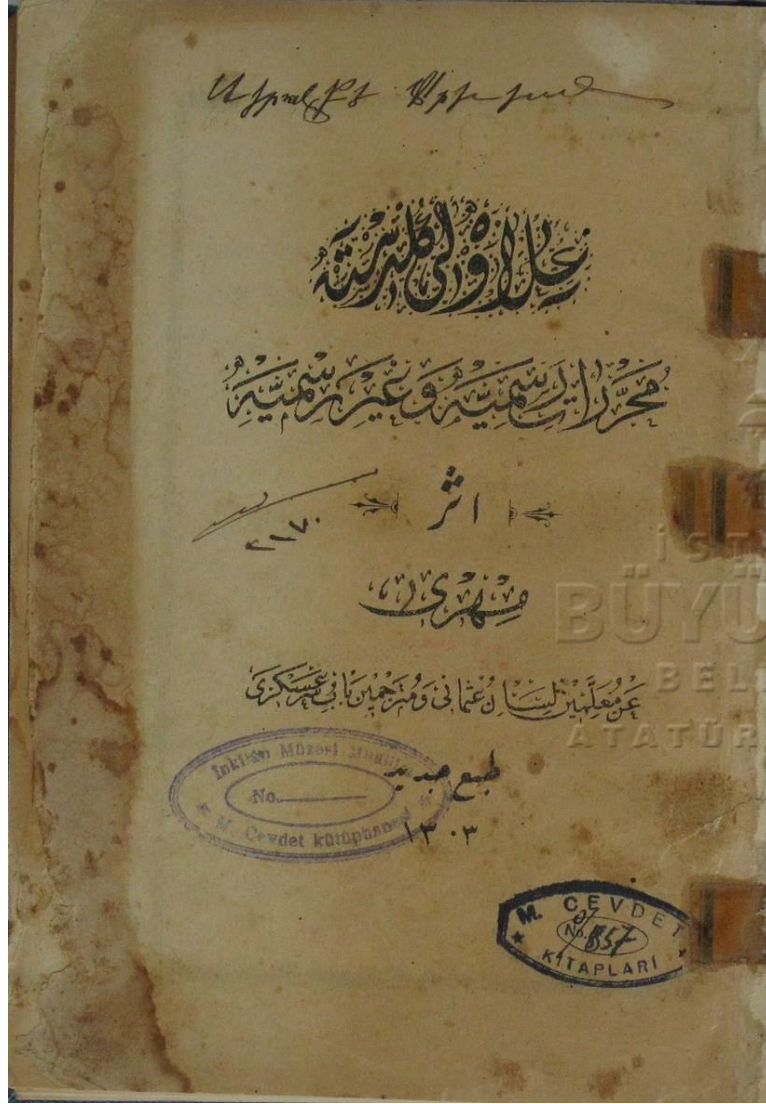
Sayı: 1 Özege bağ: 1

Resim-2: Retyos Krikoryan'ın *Hülasatü's-Sarf* isimli eserinin fihristinin birinci sayfası.

Resim-3: Bedros Kerestecian ve Türkçenin ilk etimolojik sözlüğü olarak kabul edilen eserinin iç kapağı.

Resim-5: Mihran Apikyan'ın resmi yazı örneklerini içeren, Türk ve Ermeni mekteplerinde ders kitabı olarak okutulan *Güldeste* isimli eseri.